

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РОЗЛАДІВ АДАПТАЦІЇ НА ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПСИХОЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ РІЗНИХ ФОРМ СЛУЖБИ

Шелестова О.В. Особливості впливу розладів адаптації на особистісні особливості та психоемоційну сферу військовослужбовців різних форм служби. У статті проаналізовано особливості впливу розладів адаптації особистісні особливості та психоемоційну сферу військовослужбовців різних форм служби. Дослідження здійснювалася шляхом порівняльного аналізу із результатами досліджуваних контрольної групи за допомогою методів первинної і вторинної математичної статистики. Визначено якісні показники динаміки змін в особистісній сфері військовослужбовців з розладами адаптації, та змін в психоемоційній сфері в умовах впливу стресових подій під час військової служби. Досліджено зміни на рівні особистісних та психоемоційних змін, яке проводилося шляхом бесід та за допомогою тесту ММРІ, тесту Акцент2-90, тесту Р. Кетелла, тесту Векслера, тесту Вартега. Порівняно дані особистісної та психоемоційної сфер військовослужбовців з розладами адаптації та посттравматичними стресовими розладами, з військовослужбовцями які таких розладів не мали, а також військовослужбовців строкової служби та служби за контрактом. Представлено зміни в особистісній та емоційній сферах військовослужбовців з розладами адаптації та посттравматичними стресовими розладами. Описано також зміни у показниках, що характеризують особистісну сферу та емоційний фон. Виявлено і представлено показники рівня особистісної та психоемоційної сфер у професійній діяльності військовослужбовців різних форм служби. Проаналізовано динаміку змін змін у особистісній та психоемоційній сферах військовослужбовців. Отримані дані узагальнені та результати представлено у вигляді діаграм. Показано порівняльну картину формування порушень в особистісній сфері та в емоційному фоні. Емпірично зафіксовано динаміку змін у особистісній та психоемоційній сферах військовослужбовців.

Ключові слова: військовослужбовець, розлади адаптації, акцентуації характеру, особистісні властивості, особистісні особливості, емоційний фон, психоемоційна сфера, рівень інтелекту.

Шелестова Е.В. Особенности влияния расстройств адаптации на личностные особенности и психоэмоциональную сферу военнослужащих различных форм службы. В статье проанализированы особенности влияния расстройств адаптации на личностные особенности и психоэмоциональную сферу военнослужащих различных форм службы, оценены размеры влияния стресса на личностную и эмоциональную сферы обследуемых. Исследования осуществлялась путем сравнительного анализа с результатами испытуемых контрольной группы с помощью методов первичной и вторичной математической статистики. Определены качественные показатели динамики изменений в личностной сфере военнослужащих с расстройствами адаптации и изменений в психоэмоциональной сфере в условиях

влияния стрессовых событий во время военной службы. Исследованы изменения на уровне личностных и психоэмоциональных изменений, которое проводилось путем бесед и с помощью теста MMPI, теста Акцент2-90, теста Р. Кетелла, теста Векслера, теста Вартега. Сопоставлены данные личностной и психоэмоциональной сфер военнослужащих с расстройствами адаптации и посттравматическими стрессовыми расстройствами, с военнослужащими которые таких расстройств не имели, а также военнослужащих срочной службы и службы по контракту. Представлены изменения в личностной и психоэмоциональной сферах военнослужащих с расстройствами адаптации и посттравматическими стрессовыми расстройствами. Описаны также изменения в показателях, характеризующих личностную сферу и эмоциональный фон. Выявлены и представлены показатели личностной и психоэмоциональной сфер в профессиональной деятельности военнослужащих различных форм службы. Проанализирована динамика изменений в личностной и психоэмоциональной сферах военнослужащих. Полученные данные обобщены и представлены в виде диаграмм. Показано сравнительную картину формирования нарушений в личностной сфере и в эмоциональном фоне. Эмпирически зафиксировано динамику изменений в личностной и психоэмоциональной сферах военнослужащих.

Ключевые слова: военнослужащий, расстройства адаптации, акцентуации характера, личностные свойства, личностные особенности, эмоциональный фон, психоэмоциональная сфера, уровень интеллекта.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Питання розладів адаптації вивчаються на поведінковому, фізіологічному, та соціальному рівнях. Для клініцистів важливу роль у діагностиці наслідків стресових ситуацій, грають прояви психічної дезадаптації. Такі прояви іноді досягають кількісних і якісних характеристик надзвичайного стресу (соматична хвороба, непрацездатність, гостра і хронічна біль, когнітивні та емоційні, сімейні та службові проблеми, проблеми в міжособистісних відносинах).

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань проблеми, якій присвячується стаття. Питання розладів адаптації вивчаються на поведінковому, фізіологічному, соціальному та інших рівнях. Для клініцистів важливу роль у діагностиці негативних наслідків стресових ситуацій, відіграє поява межових негативних станів та прояви психічної дезадаптації. Такі прояви негативних станів можуть викликати цілу низку порушень, та зачіпати всі сфери життя, призводити до соматичних хвороб, сімейних та службових проблем, проблем в міжособистісних відносинах, втрати працездатності, викликати гострі та хронічні болі, когнітивні та емоційні порушення та ін. Як правило, розлади адаптації супроводжуються негативними станами. Негативні емоційні реакції, такі як хвилювання, нервові напруження, тривоги, страхи, агресивні реакції, фрустраційні стани, розгубленість тощо, які безпосередньо провокують виникнення розладів адаптації. І.О. Макух, Л.Н. Собчик Н.О. Шифнер, О.Є. Бобров, М.О. Кулигина вважають негативні стани чинниками виникнення розладаів адаптаці. Психологічні особливості таких станів, що відносяться до прикладу типових важких розладів адаптації, вивчалися багатьма

дослідниками. Науковці В.О. Абрамов, Ю.О. Александровский, О.С. Антипова, О.С. Акарачкова із співавт., В.О. Бордов, П.В. Волошин, В.Л. Гавенко, М. Горовиц, Н.О. Шифнер, О.Є. Бобров, М.О. Кулыгина, І.В. Лінський, Н.О. Марута, Л.Ф. Шестопалова, говорячи про розлади адаптації, мають на увазі багаторівневий, функціонально детермінований процес із включенням у нього фізіологічних, особистісно-орієнтованих і соціальних компонентів [1; 2; 3; 4].

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Мета дослідження: визначити особливості впливу розладів адаптації на особистісні особливості та психоемоційну сферу військовослужбовців різних форм служби.

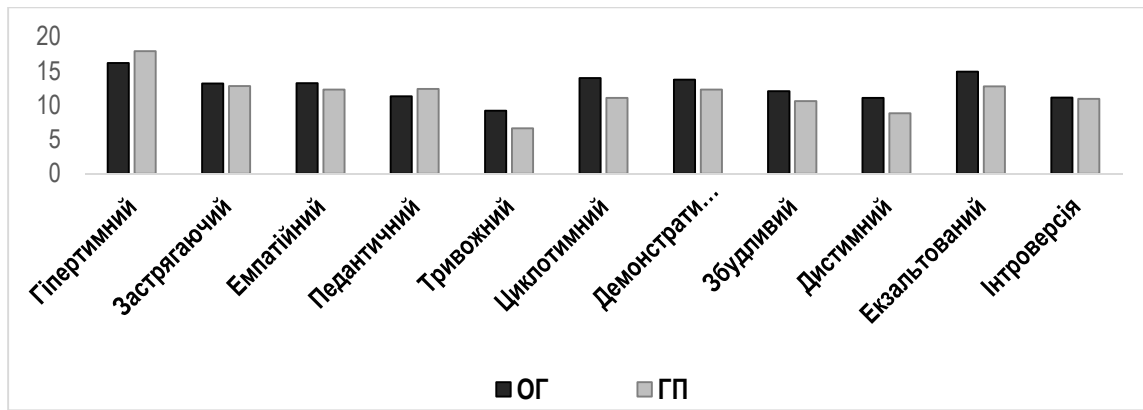
Виклад методики і результатів досліджень. Оцінка впливу розладів адаптації на особистісні особливості та психоемоційну сферу військовослужбовців різних форм служби здійснювалася шляхом порівняльного аналізу із результатами досліджуваних контрольної групи за допомогою методів первинної і вторинної математичної статистики. Досліджувані групи склалися з військовослужбовців з розладами адаптації (ОГ) – 100 осіб, та військових без стресових порушень (ГП) – 91 особа. Також дослідження проводилися у групі без стресових порушень (ГП) серед військовослужбовців строкової 52 особи та контрактної служби 49 осіб.

За результати дослідження особистісні особливості військовослужбовців з розладами адаптації по акцентуаціям характеру у ОГ домінували риси гіпертимності, екзальтованості, циклотимності та демонстративності, менш вираженими були у порядку зменшення прояви – збудливості, застрягання, емпатійності, педантичності, дистимності та тривожності.

Для осіб з ГП був властивим гіпертимний тип, суттєво нижчими були рівні застрягання, екзальтованості, емпатійності, педантичності, демонстративності, циклотимності, збудливості та найнижчими дистимності та тривожності, табл. 3.7. Рівень інтроверсії у ОГ становив $11,13 \pm 3,85$ балів та у ГП – $10,93 \pm 3,62$ балів, без суттєвих відмінностей.

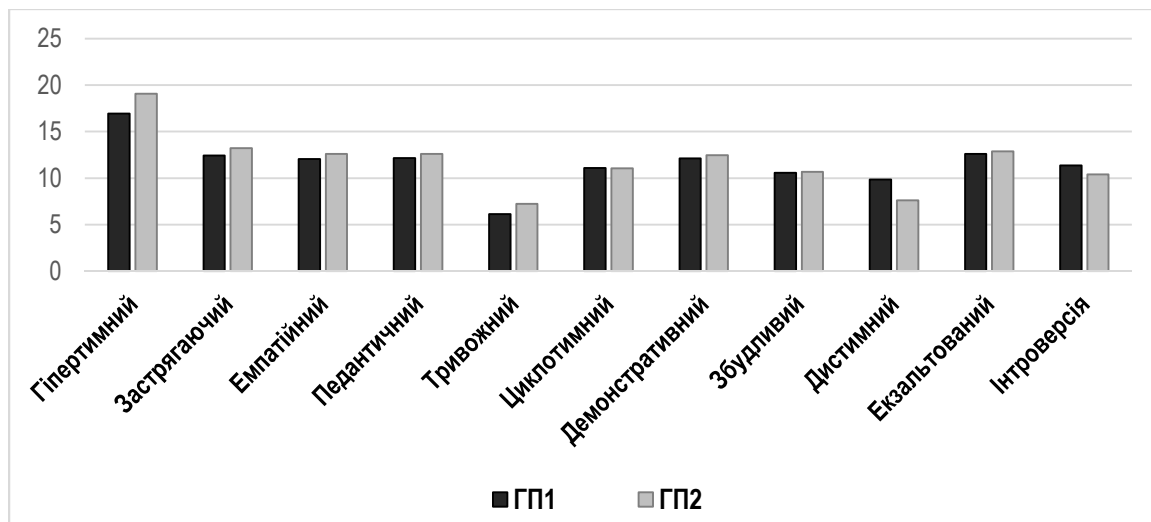
У військовослужбовців з розладами адаптації була вищою акцентованість рис характеру: тривожності ($9,21 \pm 6,45$ балів у ОГ проти $6,64 \pm 5,0$ балів у ГП, $p < 0,01$), циклотимності ($13,98 \pm 6,14$ балів проти $11,08 \pm 4,95$ балів, $p < 0,001$), демонстративності ($13,75 \pm 4,79$ балів проти $12,27 \pm 3,87$ балів, $p < 0,05$), збудливості ($12,03 \pm 5,01$ балів проти $10,6 \pm 4,07$ балів, $p < 0,05$), дистимності ($11,07 \pm 5,85$ балів проти $8,84 \pm 4,01$ балів, $p < 0,01$), екзальтованості ($14,88 \pm 5,49$ балів проти $12,73 \pm 4,08$ балів, $p < 0,01$), тоді як у осіб з ОГ виявлені вищі рівні лише за показником гіпертимності ($16,15 \pm 6,68$ балів проти $17,89 \pm 4,42$ балів, $p < 0,05$), рис. 1.

Щодо рис застрягання ($13,19 \pm 3,65$ балів у ОГ та $12,79 \pm 3,14$ балів у ГП), емпатичності ($13,20 \pm 3,94$ балів та $12,30 \pm 3,85$ балів) та педантичності значимих відмінностей виявлено не було ($11,31 \pm 4,28$ балів та $12,36 \pm 4,83$ балів).

Рис. 1. Акцентованість рис характеру у опитуваних ОГ та ГП

У осіб з ГП, які несли строкову службу визначено вищі рівні дистимності ($9,84 \pm 4,07$ балів у ГП1 проти $7,61 \pm 3,62$ балів у ГП2, $p < 0,05$), у військовослужбовців-контрактників – гіпертимності ($16,92 \pm 5,13$ балів проти $19,07 \pm 3,02$ балів, $p < 0,01$), рис. 2. Рівень інтроверсії у ГП1 становив $11,38 \pm 3,70$ балів та у ГП2 – $10,39 \pm 3,49$ балів, без суттєвих відмінностей.

Рис. 2. Акцентованість рис характеру у опитуваних ГП

Таким чином, наявність акцентуацій відіграла значиму роль у розвитку порушень адаптації військовослужбовців.

У військовослужбовців з розладами адаптації у особистісному профілі за MMPI був вищим показник ptsd ($14,37 \pm 9,85$ балів у ОГ проти $10,60 \pm 9,15$ балів у ГП, $p < 0,01$), що характеризував психотравматичні переживання, та більш вираженими риси тривожності (шкала 7, $65,31 \pm 15,31$ балів проти $59,97 \pm 12,19$ балів, $p < 0,01$) і соціальної інтровертованості (шкала 10, $56,46 \pm 13,35$ балів проти $50,79 \pm 8,41$ балів, $p < 0,001$).

Для військовослужбовців ОГ групи було притаманним переважання пасивної особистісної позиції, чутливість до впливу середовища та до небезпеки, залежність від думки інших, уникнення конфронтації, пригнічення спонтанності, гіперсоціальна спрямованість інтересів, підвищені вимоги до себе та інших, уникнення відповідальності через страх не справитися з ситуацією, обережність.

У психоемоційній сфері спостерігались стриманість, схильність до сумнівів, рефлексивність, невпевненість в собі і своїх можливостях, інтравертованість,

залежність у стосунках, високий рівень афіліативних потреб та відповідно гостра реакція на розлуку з близькими, схильність до підлеглості, гострого переживання невдач, підвищеному почутті провини з самокритичним відношенням до власних недоліків. Характерним були знижений поріг толерантності до стресу, невпевненість у стресових ситуаціях, обмежувальна поведінка, зниження соціальної адаптації та продуктивності, рис. 3.

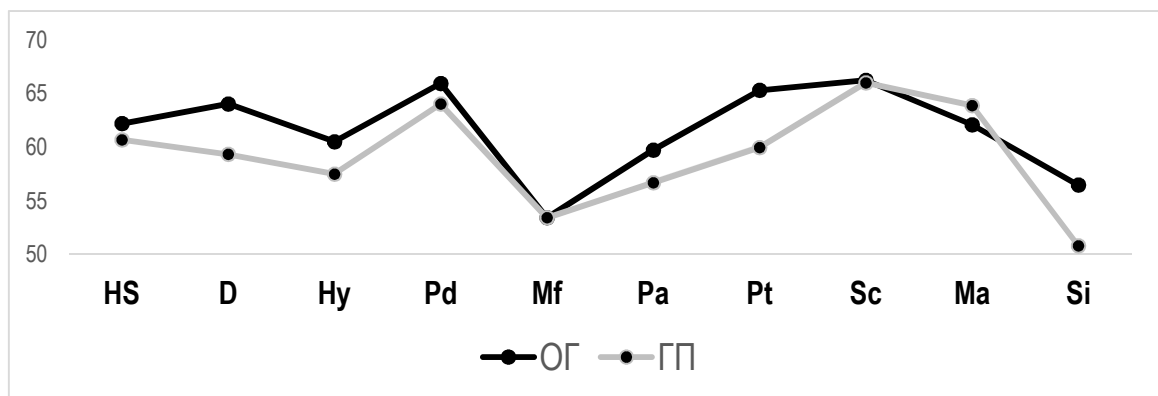
Піки за шкалами 8, 7, 4 та 2 вказували на наявність змішаного варіанту реагування на стрес та проблему внутрішнього конфлікту, в якому проявлялися різноспрямовані тенденції: одночасно мотивація досягнення та уникнення неуспіху, схильність до активності та до блокування дій в ситуації стресу і виснажливості, підвищене почуття гідності і прагнення до домінування – з невпевненістю та надлишковою самокритичністю, вольовий реєстр емоцій (гніву, захоплення, гордості, презирства) – з емоціями астеничного реєстру (страхом, почуттям провини, тривожністю).

Подібне поєднання створювало взаємне згладжування полярних рис, та одночасно посилювало напруження за рахунок блокування невротичного та поведінкового механізмів протидії стресу. Накопичення психічної напруги реалізовувалося у психосоматичній або неврастенічній симптоматиці з численними соматичними скаргами.

У військовослужбовців з ГП піки спостерігалися за шкалами 8, 9 та 4, що вказувало на активність позиції, високий рівень життєлюбності, індивідуалістичність, впевненості в собі, позитивну самооцінку, високу мотивацію досягнення, впевненість у майбутньому, комунікабельність, легкість прийняття рішень, епізодичні емоційні спалахи, які швидко згасали, рис. 3.

У відповідь на стрес у даній групі переважали реакції по типу заперечення проблем (шкала 9) з відстоюванням власної завищеної самооцінки та оптимістичного налаштування або соматизація конфлікту з концентруванням надмірної уваги до функціях свого організму (шкала 1).

Виявлено відмінності у профілі військовослужбовців строкової та контрактної служби.

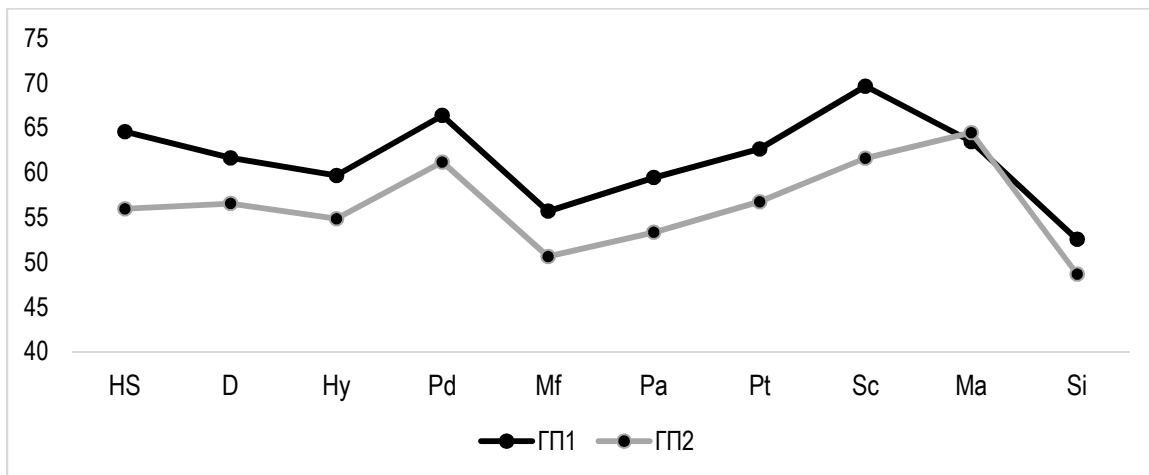

Рис. 3. Особистісні профілі у ОГ та ГП за MMPI

Профіль опитуваних з ГП1 характеризувався більшою замкненістю (шкала 8, $69,62 \pm 17,93$ балів у ГП1 проти $61,59 \pm 12,70$ балів у ГП2, $p < 0,05$), емоційною лабільністю (шкала 3, $59,66 \pm 14,09$ балів проти $54,85 \pm 8,36$ балів, $p < 0,05$), тривожністю

(шкала 7, $62,62 \pm 13,17$ балів проти $56,73 \pm 10,11$ балів, $p < 0,05$), імпульсивністю (шкала 4, $66,36 \pm 12,65$ балів проти $61,17 \pm 8,96$ балів, $p < 0,05$), ригідністю (шкала 6, $59,44 \pm 12,63$ балів проти $53,32 \pm 9,0$ балів, $p < 0,01$), іпохондричністю (шкала 1, $64,56 \pm 13,60$ балів проти $55,95 \pm 8,36$ балів, $p < 0,001$) та соціальною інтровертованістю (шкала 10, $52,54 \pm 9,20$ балів проти $48,66 \pm 6,85$ балів, $p < 0,05$), зниженням маскуліності (шкала 5, $55,69 \pm 9,59$ балів проти $50,63 \pm 9,22$ балів, $p < 0,01$), у порівнянні з опитуваними ГП2.

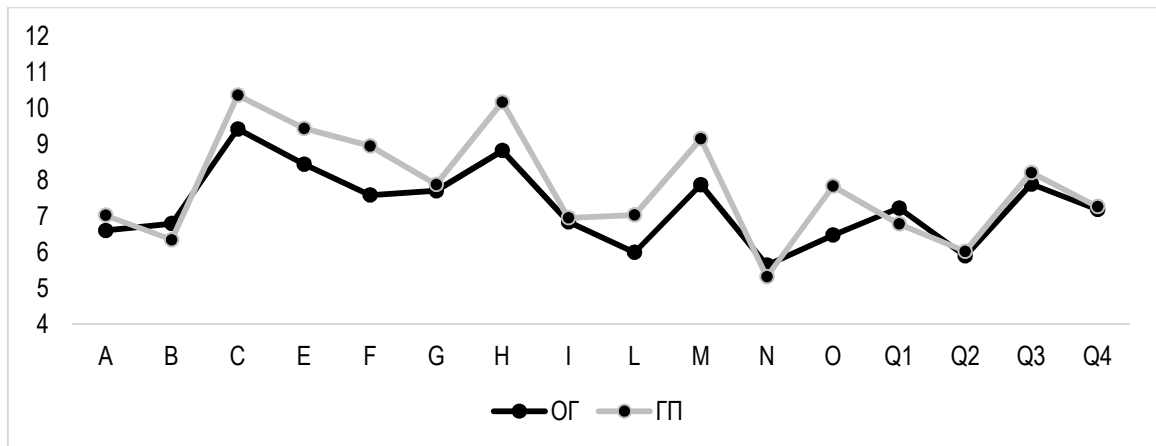
Змістовний аналіз особистісного профілю вказував на вищу схильність військових строкової служби відреагувати стрес у соматичній сфері (іпохондричності) – шкала 1, більшу замкненість на протипагу особам з групи контрактників – шкала 8, у яких були вищими відкритість, оптимістичність – шкала 9, як адаптивні внутрішні ресурси протидії стресовим ситуаціям, а також, які демонстрували типово чоловічий тип статево-рольової поведінки, жорсткість характеру, відсутність сентиментальності, незалежність, мужність – шкала 5, рис. 4.

Рис. 4. Особистісні профілі у ГП за MMPI

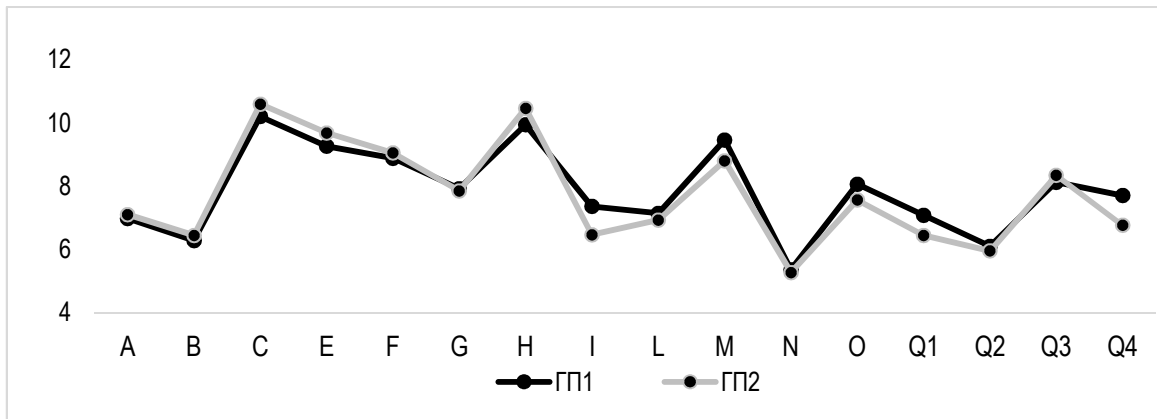
Отримані дані вказують на вищу особистісну стабільність військовослужбовців контрактної служби, які свідомо обирали даний вид діяльності та були більш мотивованими і психологічно підготовленими до несення військових обов'язків.

Дослідження особистісних властивостей за опитувальником Р. Кеттела виявило, що військовослужбовців у групі без стресових порушень провідними особистісними рисами були емоційна стійкість, сміливість, домінантність, мрійливість, моральна нормативність, безпечність та сприйнятливність до нового. Менш вираженими характеристиками були комунікабельність, інтелектуальність, емоційна чутливість, підозріливість, дипломатичність та самостійність емоційна стійкість ($9,43 \pm 2,16$ балів у ОГ проти $10,37 \pm 1,60$ балів у ГП, $p < 0,001$), домінантність ($8,45 \pm 1,90$ балів проти $9,45 \pm 1,56$ балів, $p < 0,001$), експресивність ($7,59 \pm 2,09$ балів проти $8,96 \pm 1,69$ балів, $p < 0,001$), сміливість ($8,83 \pm 3,20$ балів проти $10,18 \pm 2,28$ балів, $p < 0,001$), підозріливість ($6,0 \pm 1,63$ балів проти $7,04 \pm 1,43$ балів, $p < 0,001$), мрійливість ($7,88 \pm 1,91$ балів проти $9,16 \pm 1,72$ балів, $p < 0,001$), тривожність ($6,48 \pm 3,24$ балів проти $7,84 \pm 2,29$ балів, $p < 0,001$) та вищим радикалізм на відміну від осіб без психічних зрушень ($7,23 \pm 1,38$ балів проти $6,79 \pm 1,48$ балів, $p < 0,05$), рис. 5.

Рис. 5. Особистісний профіль у ОГ та ГП за Р. Кеттелом

У опитуваних з ГП1 були вищими емоційна чутливість ($7,36 \pm 1,52$ балів у ГП1 проти $6,46 \pm 1,58$ балів у ГП2, $p < 0,01$), сприйняття нового ($7,08 \pm 1,44$ балів проти $6,44 \pm 1,47$ балів, $p < 0,05$) та напруженість ($7,70 \pm 2,16$ балів проти $6,76 \pm 2,18$ балів, $p < 0,05$), ніж у осіб з ГП2, рис. 5.

Рис. 5. Особистісний профіль у ГП за Р. Кеттелом

Тест Вартега дав унікальну можливість побачити цілісно та структурно суперечливі часткові дані анамнезу, проаналізувати архетипи (філогенетичний домінуючий архетипічно символічний зміст), онтогенетично-характерологічну сферу, побачити при адекватному (+) та неадекватному (-) розумінні стимульного знака характерологічні альтернативи. Інтерпретація якісного профілю з точки зору характерологічного і патологічного акцентів була можлива на основі закладених в тест архетипічних функцій стимульних знаків.

У військовослужбовців з розладами адаптації (ОГ) спостерігалася низька частка оригінальних рішень, в основному малюнки зображували зброю, військову техніку, захисні споруди, військові дії. Нерідко виявлялося ігнорування стимульного знаку, що свідчило про слабку інтелектуальну регуляцію, замішання (афективний тиск з боку ендотимного фундаменту, що підтверджувався тенденціями до закреслення, нагромадження, недоліку фіксуємого врахування). Крім цього на перший план виступали активні честолюбні претензії – збільшення розміру малюнка 1, надмірне підвищення або зниження фізіогномічності в малюнку 3, а також екстраверсивності в малюнках 2,7,8. Душевні компоненти – мініатюрні заокруглення та ідилічно-органічні мотиви були відсутні.

Порушувалася адаптація до темряви (лякаючого та невідомого), на додаток до цього витіснялася позиція страху по відношенню до загрозової дійсності (малюнок 4), що проявлялося у зображенні дифузних схем, масок, гримас.

Малюнки військовослужбовців з розладами адаптації свідчили про розгубленість, відчуття покинутості, зниження життєвого тону, відсутності пристосування до життя, часто перехід у світ фантазій від страху, нестачу жвавості і вольової регуляції, цілеспрямованості, слабке почуття захищеності, неврівноваженість, депресивність, відчуття небезпеки, фантазійні аспекти страху, провини, відсутність життєвих сил, пасивність, нерішучість, нездатність до самовіддачі, значну потребу в душевному зв'язку і невміння самостійно встановити та підтримувати цей зв'язок, відсутність смаку та такту, інфантильність, негармонійність. Малюнки очей, павутини (малюнки 1, 5), лук спрямований вліво чи вниз свідчили про нездатність до інтеграції розділених частин (по типу розпаду образу).

У ГП опитувані в цілому не допускали грубого нехтування стимульними знаками. Військовослужбовці показували високу частку оригінальних рішень, впевненість в собі, малюнки свідчили про емоційну теплоту, товариськість, емоційну контактність, наполегливість, цілеспрямованість, впевненість, честолубство, самосвідомість, стійкість. Обстежувані цієї групи були сповнені сил, зрілі, гармонійні, врівноважені, активні і рішучі, здатні до самовіддачі, вміли легко встановлювати міжособистісні зв'язки.

У опитуваних обох груп в якості домінуючих рівнів опрацювання стимулів визначені здійснення змісту та включення.

Аналіз характерологічних показників щодо однобічності чи рівноваги сенсомоторних рефлексів виявив зміни на 5, 6 шкалах (стадії і рівні опрацювання стимулів). П'ята шкала, що визначала тонічну затримку (обведення стимульного знаку, краю, персервації краю, штрихування поверхні), вказувала на обумовлене стимулом кортикальне гальмування, яке було вищим у групі військовослужбовців з розладами адаптації ($1,07 \pm 1,57$ балів у ОГ проти $0,46 \pm 1,0$ балів у ГП, $p < 0,01$).

Шоста шкала, що вивчала фіксує врахування (з'єднання з краєм, симетричне повторення знаку, вибудовування в ряд, продовження), вказувала на вищий рівень регуляції стосовно просторового врівноваження стимулу і потягу у військовослужбовців з розладами адаптації ($3,83 \pm 2,65$ балів у ОГ проти $2,59 \pm 2,22$ балів у ГП, $p < 0,001$). Відхилення від норми було більш симптоматичним, чим більш ізольованим в процесі формоутворення були генетично ранні фази та рівні (у випадках сильного стресу у опитуваних малюнки відповідали більш раннім фазам та рівням).

За показниками перекриття ($1,64 \pm 2,12$ балів у ОГ та $1,42 \pm 2,01$ балів у ГП), зневажання стимулу ($1,48 \pm 1,52$ балів та $1,49 \pm 1,35$ балів), включення ($7,99 \pm 1,49$ балів та $7,58 \pm 1,61$ балів), дифузного врахування ($2,49 \pm 2,23$ балів та $2,87 \pm 2,27$ балів), відокремлення змісту ($0,61 \pm 1,43$ балів та $0,46 \pm 0,92$ балів), фіксує врахування ($8,37 \pm 1,78$ балів та $8,19 \pm 1,55$ балів), адекватності включення стимулів у ОГ та ГП відмінностей виявлено не було ($29,32 \pm 5,19$ балів та $29,36 \pm 4,54$ балів).

У ГП військовослужбовці строкової та контрактної служби відрізнялися за вираженістю включення ($7,92 \pm 0,34$ балів у ГП1 проти $7,17 \pm 2,32$ балів у ГП2, $p < 0,05$) та неадекватного врахування стимулів ($8,42 \pm 4,24$ балів проти $10,51 \pm 4,68$ балів, $p < 0,05$). Рівні щодо перекриття ($1,36 \pm 2,39$ у ГП1 балів та $1,49 \pm 1,45$ балів у ГП2), зневажання стимулу ($1,38 \pm 1,26$ балів та $1,63 \pm 1,46$ балів), дифузного врахування ($3,0 \pm 2,38$ балів та $2,71 \pm 2,15$ балів), тонічної затримки ($0,58 \pm 1,13$ балів та $0,32 \pm 0,82$ балів), фіксуєчого врахування ($2,76 \pm 2,32$ балів та $2,39 \pm 2,1$ балів), відокремлення ($0,46 \pm 1,01$ балів та $0,46 \pm 0,81$ балів) та здійснення змісту ($8,34 \pm 1,19$ балів та $8,0 \pm 1,9$ балів), адекватного врахування не відрізнялися серед опитуваних ГП ($20,92 \pm 5,99$ балів та $21,8 \pm 7,49$ балів).

Якісний профіль виявляв більшу позитивну домінанту залучення щодо стимульного знаку (6) раціональної регуляції (6 + 2-) тоді, коли інші якості показували виражений негативний компонент, який в стимульних знаках контакту (2) і самовіддачі (7) зростав до -5, -6 балів.

Співвідношення знаків було чітко негативним у військовослужбовців з розладами адаптації (+ $25,13 \pm 7,93$ та $-29,32 \pm 5,19$ балів у ОГ проти + $21,32 \pm 6,69$ та $-9,36 \pm 4,54$ балів у ГП), $p < 0,001$. У якісній домінанті профілю опитуваних з розладом адаптації переважали механічне, статичне, пряме, абстрактне, закрите, звужене, жорстке формоутворення, дані характеристики дозволяли побачити чим якісно наповнені розлади адаптації. У ОГ спостерігалось перенесення мотивів 2 в 8, 4 в 6, 3 в 5, неадекватні доповнення (-6 балів), що вказували на порушення адекватного пристосування до реальності.

Виявлено вищий рівень інтелекту у опитуваних з ГП у порівнянні з ОГ ($104,82 \pm 14,40$ балів у ОГ проти $114,03 \pm 5,82$ балів у ГП), табл. 3.14, $p < 0,001$. Військовослужбовці, які проходили службу за контрактом, мали вищий інтелект, ніж строкові військові ($111,72 \pm 5,66$ балів у ГП1 проти $116,85 \pm 4,70$ балів у ГП2), $p < 0,001$.

Висновки. У військових, які переживають стресовий розлад, отримані дані вказують на домінування рис гіпертимності, екзальтованості, циклотимності та демонстративності, менш вираженими були у порядку зменшення прояви – збудливості, застрягання, емпатійності, педантичності, дистимності та тривожності. Для осіб без стресових порушень був властивим гіпертимний тип, суттєво нижчими були рівні застрягання, екзальтованості, емпатійності, педантичності, демонстративності, циклотимності, збудливості та найнижчими дистимності та тривожності.

У військовослужбовців з розладами адаптації у особистісному профілі MMPI був вищим показник *ptsd* що характеризував психотравматичні переживання, та більш вираженими риси тривожності і соціальної інтровертованості. Також у військовослужбовців з розладами адаптації відмічалися підвищення за шкалами 8, 7, 4 та 2 що вказували на наявність змішаного варіанту реагування на стрес та проблему внутрішнього конфлікту, в якому проявлялися різноспрямовані тенденції: одночасно мотивація досягнення та уникнення неуспіху, схильність до активності та до блокування дій в ситуації стресу.

У військовослужбовців осіб без стресових порушень піки спостерігалися за шкалами 8, 9 та 4, що вказувало на активність позиції, високий рівень життєлюбності, індивідуалістичність, впевненості в собі, позитивну самооцінку, високу мотивацію досягнення, впевненість у майбутньому, комунікабельність, легкість прийняття рішень, епізодичні емоційні спалахи, які швидко згасали.

За даними тесту Р. Кеттела провідними особистісними рисами опитуваних в групі без стресових порушень були емоційна стійкість, сміливість, домінантність, мрійливість, моральна нормативність, безпечність та сприйнятливості до нового. Менш вираженими характеристиками були комунікабельність, інтелектуальність, емоційна чутливість, підозріливість, дипломатичність та самостійність. У військовослужбовців з розладами адаптації була нижчою емоційна стійкість, домінантність, експресивність, сміливість, підозріливість, мрійливість, тривожність та вищим радикалізм на відміну від осіб без психічних зрушень.

Малюнки військовослужбовців з розладами адаптації свідчили про розгубленість, відчуття покинутості, зниження життєвого тону, відсутності пристосування до життя, часто перехід у світ фантазій від страху, нестачу жвавості і вольової регуляції, цілеспрямованості, слабе почуття захищеності, невірноваженість, депресивність, відчуття небезпеки, фантазійні аспекти страху, провини, відсутність життєвих сил, пасивність, нерішучість, нездатність до самовіддачі, значну потребу в душевному зв'язку і невміння самостійно встановити та підтримувати цей зв'язок, відсутність смаку та такту, інфантильність, негармонійність.

Також було виявлено вищий рівень інтелекту у опитуваних в групі без стресових порушень у порівнянні з військовослужбовців з розладами адаптації. Військовослужбовці, які проходили службу за контрактом, мали вищий інтелект, ніж строкові військові.

Отримані дані вказують на вищу особистісну стабільність військовослужбовців контрактної служби, які свідомо обирали даний вид діяльності та були більш мотивованими і психологічного підготовленими до несення військових обов'язків.

Список використаних джерел

1. Антипова О.С. Расстройства адаптации: современные подходы к диагностике и терапии / О.С. Антипова // *НейроNEWS: Психоневрология и нейропсихиатрия*. – 2013. – № 3. – С. 29–32.
2. Акарачкова Е.С. Стресс и расстройства адаптации / Е.С. Акарачкова, О.В. Котова, С.В. Вершинина, И.В. Рябоконе // *Лечащий врач: Научно-практический журнал*. – 2014. – № 6. – С. 61–65.
3. Horowitz M.J. Phaze oriented treatment of stress response syndromes // *Am.J. Psychotherapy*. – 1973. – V. 27. – P. 506–515.
4. Волошин П.В. Принципи медико-психологічної реабілітації осіб, які постраждали під час виконання службових обов'язків в Україні / Волошин П.В., Марута Н.О., Шестопалова Л.Ф., Лінський І.В. // *Сучасні підходи до діагностики, терапії та реабілітації посттравматичних стресових розладів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (28-29 травня 2015 р. м. Харків) / Український вісник психоневрології*. – Харків, 2015. – Том 23. – Випуск 2 (83) – С. 105.

References transliterated

1. Antipova O.S. Rasstroystva adaptatsii: sovremennyye podhody k diagnostike i terapii / O.S. Antipova // NeyroNEWS: Psihonevrologiya i neyropsihiatriya. – 2013. – № 3. – S. 29–32.
2. Akarachkova E.S. Stress i rasstroystva adaptatsii / E.S. Akarachkova, O.V. Kotova, S.V. Vershinina, I.V. Ryabokon // Lechaschiy vrach: Nauchno-prakticheskiy zhurnal. – 2014. – № 6. – S. 61–65.
3. Horowitz M.J. Phaze oriented treatment of stress response syndromes // Am.J. Psychotherapy. – 1973. – V.27. – P. 506-515.
4. Voloshyn P.V. Pryntsypy medyko-psykholohichnoi reabilitatsii osib, yaki postrazhdaly pid chas vykonannya sluzhbovykh obov'iazkiv v Ukraini / Voloshyn P.V., Maruta N.O., Shestopalova L.F., Linskyi I.V. // Suchasni pidkhody do diahnostyky, terapii ta reabilitatsii posttravmatychnykh stresovykh rozladiv: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (28-29 travnia 2015 r. m. Kharkiv) / Ukrainyskyi visnyk psykhonevrolohii. – Kharkiv, 2015. – Tom 23. – Vypusk 2 (83) – С. 105.

Shelestova O.V. Peculiarities of adjustment disorders influence on personality features and psycho-emotional sphere of servicemen in different forms of military service.

In the article are analyzed the features of adaptation disorders influence on personal characteristics and psycho-emotional sphere of various forms of military service, are estimated the impact amount of stress on personal and emotional sphere of surveyed servicemen. Research was carried out using comparative analysis with the results of the control group subjects using methods of primary and secondary mathematical statistics.

Are determined quality indicators of the dynamics of changes in the personal sphere of the servicemen with adaptation disorders and changes in the psycho-emotional sphere under the influence of stressful events during military service. Are investigated the changes at the level of personal and psycho-emotional changes, which was conducted through interviews and using MMPI test, test Accent 2-90, Cattell test, the Wechsler test, test Wartegg. Were compared the data of personal and psycho-emotional spheres of servicemen with adaptation disorders and post-traumatic stress disorder, with servicemen who did not have such disorders, as well as usual military service and contract service.

Presented the changes in the personal and psycho-emotional spheres of soldiers with adjustment disorder and posttraumatic stress disorders. Described the changes in the indexes characterizing the personal sphere and emotional background. Identified and presented indicators of the personal, psychological and emotional spheres in professional activity of servicemen of different forms of military service. Analyzed changes dynamics in the personal and psycho-emotional areas of the servicemen.

Obtained data is summarized and presented in the form of diagrams. Displaying a comparative picture of irregularities formation in the personal sphere and in emotional background. Empirically determined the dynamics of changes in personal and psycho-emotional spheres of the servicemen.

Key words: servicemen (soldier), adaptation disorders, accentuation of character, personal features, personality traits, emotional background, psycho emotional sphere, intellectual level.